

FABIÁN ERNŐ

VERESS DÁNIEL ÚJ TÖRTÉNETI DRÁMÁJA

A dráma önvizsgálat. A dunatáji író kiszoríthatatlanul benne áll az anyaföldben, melyből vétetett. Tamási Áron a viharos harmincas években máig ható érvény-nyel írta: „szívünkben benne állunk az erdélyi földben”. De az igazi erdélyi európaiság mindig a népek, a tejestevérek találkozása volt „az Ember magaslatán”. Az érvényes példát nem kisebb nagyságok mint Mikes, Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós — vagy hogy ugorjunk vagy két századot — Kós Károly szolgálatták. Az írástudó jobbak az ő örököseik. Realizmus és humanista elkötelezettség — írhatnánk jellegként az újraéledő romániai magyar történelmi dráma most bontakozó új fejezete fölé.

A műfaj, századunkban sem gyökértelen. Kezdeteit Bánffy Miklósnál (Martinovics) és Kós Károlynál (Budai Nagy Antal) kell keresnünk. Utánuk hosszú évekig szünet volt. Horváth Ágoston Varga Katalin-ja ugyan megjelent könyv alakban (1955) s színpadra is került, de a jó szándék nem tartott lépést a megformálás és dramaturgiai minőséggel. Szabó Lajos Mentség-e (1956) csak ebben az évben jutott színpadhoz, egykori Igaz Szó-beli megjelenése igen csekély visszhangot váltott ki. Az ötvenéves romániai magyar irodalomban a történelmi téma színpadi megjelenítésének „új folyamát” Veress Dániel Mikes-e indította el (1968).

Mikes írói és szemléletbeli erényeiről s dramaturgiai fogyatékeiről az elmúlt két esztendőben rengeteg szó esett. De legádázabb bírálói sem tagadhatják — amit Balogh Edgár mondott ki félreérthetetlenül —, hogy termékenyítő missziót teljesített s a nemzetiségi önismeret rangos fegyverténye lett. Hogy milyen széles körben, ezt elsősorban nem a háromtucatnyi bírálat, értékelés, cikk bizonyítja hanem a majd száz előadás huszonötezer nézője.

A Mikes bemutatását követő két esztendő váratlan, de mindenképpen időszerű felpezsdülést hozott a romániai magyar történelmi drámában. Három Kocsis István-dráma születik: A nagy játékos (Martinovics utolsó napja), A korona aranyból van (Egyszer egy költő gyönyörűt álmódott egy királynőről) és a Bolyai János estéje című monodráma, melyek közül a két elsőt színpadon is láthattuk. Páskándi Géza mitológiai játéka után (Pügmalion és Galathea, A király köve címen mutatta be a kolozsvári társulat) Dávid Ferencről írt történelmi drámát (Vendégség), mely körül — még mielőtt két társulat is bejelentette volna igényét az előadásra — máris összecaptak a pro és kontra vélemények. Hosszú, szinte két évtizedes tetszhalál után színpadra került Sombori Sándor történelmi krónikája is, a Gábor Áron, s három évtizeddel első közlése után kötetben jelent meg Somlyai László Fráter György-e. Ezt a gazdag és mindenképpen biztató sort zárja pillanatnyilag Veress Dániel új történelmi színműve, a Báthory Zsigmondról szóló Véres farsang, melynek első felét a marosvásárhelyi Igaz Szó augusztusi száma közölte s a sepsiszentgyörgyi Álami Magyar Színház társulata mutatta be szeptemberben, s e sorok írásakor (október végén) már túl van a huszonöt előadáson. Erről a műről — s valamelyest az előadásról is — szeretnék beszámolni a Tiszatáj olvasóinak.

Veress Dániel mindkét darabjában — bevallottan Németh László és Illyés Gyula tanítványaként — *történelmi realizmusra* törekedett. A mondanivalóért nem változ-

tatta meg a reális eseményeket, megtartotta a hiteles történeti keretet is. Az eseményeknél azonban sokkalta jobban érdekelte a drámaíró a hősök jelleme, emberi és morális kötöttségeik. Nem korunk szellemét s problémáit vitte bele, mintegy „kívülről” a történelembe, hanem bensőleg, a jelenkori ember tapasztalati élményein keresztül élte át, illetve újra a múlt tragédiáit. Ezért választott olyan hősoket, akiknek sorsa most is tanulságos és időszerű jelenünk számára. Ezzel az eljárással nemcsak a múltat elevenítette fel meggyőző intenzitással és sűrűségben, hanem jelenkorunk bonyolult társadalmi-erkölcsi helyzeteit is — az áttételeken keresztül — tudatosítani igyekszik.

Báthory Zsigmond ellentmondásos személye igen korán felkeltette a drámaírók figyelmét. Lope de Vega a fejedelem törökellenes hadjáratáról már kortársként színművet írt, melynek főhőse Zsigmond. (El prodigioso principe Transilvano.) Századunkban Németh László vívódott éveken keresztül a Báthory-dráma tervével, „melyet a kettős hiba, a történelmi idegenség és az alkati gyengeség ábrázolására” szánt. Veress Dániel — rendkívül széles forrásanyag birtokában — némileg Németh László felfogásának nyomdokain indult el s a modern kórléktan segítségével „a hibás lángész jellemrajzának” drámai ábrázolására törekedett. A dráma műsorfüzetében közölt műhelytanulmány részletben egyértelműen kimondja szándékát: „Mi lehet más, vélttem én, egy Báthory Zsigmondról szóló dráma, mint a hős felől nézett jellemrajz, a hibás lángész jellemrajza, aki terméke is, áldozata is a történelemnek, s akiben ki lehet rajzolni a zsarnok hatalom szomjának, önáltatásának, önkielégítésének, öngazolásának, torzító hatásának egész görbéjét. Hiszen egy történeti drámában végül is nem a kor a legfontosabb, hanem az általa kimondott problémák és az ebből kinövő, ezzel szervesen összeforrt emberi magatartás.”

Zsigmond — a történelemben, de a drámában is — a nagy rögtönző: csupa szélső, hangulat, nem következetes a jóban, de következtelen a rosszban is. Kapkodásával, ingatagságával, szélsőségeivel egy országot tett tönkre, melynek „absolutus princeps”-je volt. És iszonyodva menekült a felelősség elől, miközben az ország legjobb koponyáit, hű híveit lökte — csapatoslag — a hóhér bárdja alá.

De a dráma Zsigmondja nemcsak ennyi, nemcsak egy tévelygő dilettáns uralkodó, aki nem tudja felismerni a kor és körülmények helyzeteit, lemérni cselekedetei következményeit. Veress Dániel a kiszámíthatatlan jellembetegből tudatos zsarnokot faragott, egy olyan többre és jobbra hivatottat, akit megrontott a hatalom, akit környezete termelt ki, hogy aztán végzetes módon kényszerítse rá eltorzult akaratát környezetére, de országára is. Már a dráma elején megfogalmazza a mindenkori zsarnokok kátéját:

*Ne higgy senkinek önmagad körül,
ki szolgál, mosolyog. holnap már tört emelhei!
Az uralkodás legfőbb titka ez: rettegjenek!
Sose legyen nyugodt senkinek éji álma,
örök legyen a félelem táplálta büntudat...
Tépd ki a gyomot, idejekorán, s ha kell
tépd a virágot is!*

Veress Dánielnek sikerült jól megragadni a zsarnok személyiségét. Zsigmond nemcsak kórléktani eset, hanem megrontott, nemesebbre vágyódó lélek is, akinek jellemét — eredendő családi terheltségen s szexuális defektusán túl — a fejedelmi szék (melybe kisgyerekként került) formálta patológiussá. A születési rendellenességeket az uralkodás növeszti kibírhatalanná és közveszélyessé. Megtéboylult elméjét ez kényszeríti a szüntelen vérengzésre, de arra is, hogy négy ízben köszönjön le a trónról s ugyanannyiszor térjen vissza. Az érzékletesebb jellemzés kedvéért kell felidézni a dráma egyik megdöbbentő jelenetét, melyben Zsigmond Marcellát, a velencei kurtizánt azért küldi vérpadra, mert a halott Báthory Boldizsárt, szeretőjén keresztül, még mindig riválisának érzi. A félelemben tudatosul tehát a hatalom társadalmi és emberi korlátja.

Az író bravúrja, hogy a zsarnokot nem formálja csupa merő negativitássá, mindenestül ellenszenvessé. Ha ezt tenné, a hős, bizonyos ponton túl, érdektelenné válna a néző számára. Zsigmond, váltakozó hangulatai szerint szenved az uralkodástól, Itália után sóvárog, a későreneszánsz nosztalgiaja csapja meg, s maga is művész: kortársai szerint is több hangszeren játszik kitűnően. A dráma egyik leghatásosabb jelenetében, amikor a híres Girolamo Dirutával, udvari zenészével beszélget, Shakespeare Velencei kalmára-ból idéz. Zsigmond természetesen nem ismerte ezt a művet, íróilag azért mégis indokolt — mert rendkívül jellemző — ez a kis betét: árnyaltabbá teszi a fejedelem jellemrajzát s meggyőzően villantja fel a zsarnokban az áldozatot is.

A színpadon folyó „véres farsang” láttán önkéntelenül ébred fel a nézőben a kérdés: miért tűri Erdély Zsigmondot? És miért fogadja minden visszatértekor tárt karokkal az úri rend? Egyrészt félelemből: tudják, Zsigmondtól minden kitelik, bármelyiküket, bármely pillanatban bekaphatja az önkény örvénye. De van egy más ok is: a meggyőződés, hogy a fejedelmi hatalom — noha a fejedelmet az ország rendjei választják — istentől való. Aki kezét emel reá, ha sértett állapotban is, az úr fölkenntjét sérti s von magára örök kárhozatot, miként a fejedelemnek is számot kell adnia — ha nem is e földi létben — tetteiért. Ehhez a korabeli felfogáshoz már csak ráadás a tanácsurak gerinctelensége, önmaguk gyarapítgató óvatos politikai játszadozása, melyet a kitűnő machiavellista fejedelem egyetlen mozdulattal söpör el, de úgy, hogy fejük is gurul.

Véres Dániel a dráma szereplőit a hatalom körén belül ábrázolja. Kendi Sándort, Kovacsóczy Farkast, Gállfyt, Gyulai Pált a történelemből is európai műveltségű személyiségeknek ismerjük, akik kevés történelmi realizmussal, de ragyogó szándékkal, a történelem egy nagyon sötét óráján Erdélyből köztársaságot akartak — velencei mintára — csinálni. A drámában, szükségszerűen nyomatékosítva, inkább óvatoskodó fontolgatásuk, kaparisságuk kerül előtérbe, s így elbukásukat önmaguk készítik elő. Ebben a felfogásban teljesebbé válik az embertelen hatalom természetrajza, működésének lelki szerkezete. A jó urak hősök lehetnének, ha ellenállnának: így megalkuvók, kiknek hullásán inkább eltöpreng mint szánakozik a néző.

Más fából faragták a nemzetközi jezsuitizmus iskolájában dresszírozott Alfonso Carrillót. Véres Dániel már a Mikes-drámában elárulta, hogy rendkívüli érzékkel tudja színpadi alakokká formálni a világpolitika nagy kalandorait. (Bonnevall grófra gondolok, a Mikesből.) Carrillo is játékos, s nem mindennapi. A fejedelem vallásos megszállottságát használja ki — protestáns ország, katolikus uralkodó! — hogy Habsburg hűségen tartsa az uralkodót. Ő a keresztény egység eszmei képviselője a „pogányokkal” paktáló erdélyiekkel szemben. Felfogásában és céljaiban makacs és következetes, eszközeiben — a fejedelemnek sugall tanácsokat jámbor lelki atya képében — kíméletlen és gátlástalan. A jó ott kezdődik, a rossz ott végződik, ahol a nagy fiktív birodalom érdeke. Mindent alárendel ennek a programnak a logikus játékos. De éppen mert hideg észember, őt is át tudja verni Zsigmond, akinek váratlan húzásai minden ésszerűségnek fittyet hánynak. Mellette a másik Báthory, a cifravérű Boldizsár, csak egy szoknyabolond katona, egy gögös főúr, az alulról felkapaszzkodott, minden aljasságra kapható Jósika István pedig egy karrierista udvaronc, aki mindent egy lapra tesz fel — és éppen Zsigmondra —, s így bukása törvényszerű. A zsarnok szótárából hiányzik a hála, a megbecsülés, a köszönet szó, csak pillanatok vannak, körülmények, és a szüntelenül változó hangulat szeszélyei. És a zsarnok önmaga önös érdekeivel.

E vázlatos fejtegetések következtetése készen adott: a Véres farsang a zsarnok kegyelet nélküli elbukásának drámája. A korlátlan személyi hatalom önmagát semmisíti meg. A bukás láttán iszonyodva utasítjuk el az embertől és a funkciójától elidegenedett hatalmat, az ember és társadalom szabadságát megbénító, a lelkét gúzsba kötő kiszámíthatatlan politikai gépezetet.

Meg kell említenünk, hogy a Zsigmond köré csoportosított eseményekkel párhuzamosan, de azokkal csak eszmeileg összefüggően, az író a népi-paraszti törek-

véseket is ábrázolja. Ezekről azért nem szólunk bővebben, mert a huszonötödik előadás után, dramaturgiai megfontolásokból a darabot ezen képek nélkül játsszák, ami által sokat nyer kohéziójában, ívelésében, szerkezeti tömörségében, noha néhány maradandó figurát az előző változatból így is megőriz emlékezetünk. Például Somodi Énok Mátét, a rebellis néptribunt, aki jellemzően éppen az általa vezetett, forradalmi néppel kerül szembe, s akiknek hiszékenységgel ugyancsak Zsigmond él vissza.

A dráma cselekményszerkezete — s logikai struktúrája — igen tömör, nyelve árnyalatokban, szóképekben gazdag, közel áll a lebegő jambushoz. Veress Dániel tudatosan bőven merített a XVI. század ragyogó emlékirat-íróinak nyelvéből: hősei gyakran úgy szólnak meg, bántó archaizálás nélkül, mintha a Berzsényi vagy Kátóna József táji nyelvi világból merülnének föl. De a nyelvi emlékeket, jó érzékkel és adagolással beleépíti a mai magyar nyelv rugalmasabb, hajlékonyabb, szélesebb absztrakcióra képes szövetébe.

NÉMETH LÁSZLÓ

AZ ÉN BÁTHORY ZSIGMONDOM*

A *Báthory Zsigmond* történeti drámáim legkorábbi, 1935—40 közt fogant csoportjába tartozott volna. Jellemző mind a négyre, hogy mielőtt drámává lettek, más műfajban már feldolgoztam őket. A *VII. Gergely*-t 1936-ban a *Tanú*-ban esszének, *Az Orjás és literátor*-t (Nagy Teodorik és Boetius drámáját) az 1925-ben keletkezett *Kapások* című kisregényben a Berzsényi-ünnep előadói viszik színre, a *Bethlen Kata*-t megelőzi a *Sziget Erdélyben* című hosszú esszé, a *Báthory Zsigmond* története az *Utolsó kísérlet*-ben tárgyalatik, mint az ifjú Barbián Jó Pétert megejtő fiataalkori történelmi műve. Az első a négy téma közül, amiből dráma lett, a *VII. Gergely* volt. 1937-ben írtam meg, de csak 1939-es erkölcsi sikere volt, ami a többi történeti dráma kidolgozásához is bátorságot adott.

A *VII. Gergely* utániak sorsa elég szerencsétlen volt. A *Bethlen Kata*, melyet 1939 nyarán írtam meg, csak drámáim mostani teljes gyűjteményében lát napvilágot; az *Orjás és literátor*, befejezéshez közel, a dorogi bánya által kisajátított sátorkői házban maradt s veszett el. A *Báthory Zsigmond*-hoz, pontosan emlékszem, mikor láttam hozzá. 1940 tavaszán firenzei utamra vittem le egyetlen penzumul. Négy-öt képet megírtam belőle, de a németek támadása, Franciaország megrohanása a dráma izgalmát belefojtotta az akkor aktuálisabb izgalomba.

A *Báthory Zsigmond* terve még egy szempontból nevezetes: első lett volna hosszú drámáim sorában. Háromszor hét képre terveztem, mint később, a meg nem írt *Galilei*-t; forma, amelyet csak húsz évvel később valósítottam meg a hosszabb *Bolyaiban* (*Apai dicsőség*) s *Gandhi halála*-ban. Hogy miért volt szükség akkor erre a formára? A mondanivalónak tulajdonképp elég lett volna a megszokott négy-öt felvonás. *Báthory Zsigmond* dicsősége tetőpontján eléri ifjúkori célját, egy Habsburg-hercegnőt kap feleségül. A nagy diadal azonban sorsdöntő kudarccá válik; a nászéjszakán tehetetlennek bizonyul, s főpapsága és fejedelmi méltósága közt ide-oda kapkodásban foszlik szét élete.

A sok képre a történetnek volt szüksége: a fiatal *Báthory* szemben áll az akkori Erdéllyel; a protestáns rendek közt katolikus, új olaszos műveltségű, zenekedvelő s

* Veress Dániel: *Véres Farsang* (*Báthory Zsigmond*) című történeti drámájának sepsiszentgyörgyi bemutatójára egy kis füzet jelent meg ott, *Sütő* András, Cs. *Szabó* László, *Németh* László, *Farkas* Árpád és Veress Dániel írásaival. Ebből a kis példányszámú füzetből vettük át *Németh* László írását, a szerző beleegyezésével. (A szerk.)